Repertoriul jurisprudenței

CONCLUZIILE AVOCATULUI GENERAL
DOMNUL MACIEJ SZPUNAR
prezentate la 22 septembrie 2022[1]

Cauza C-395/21

D.V.
împotriva
M.A.

[cerere de decizie preliminară formulată de Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (Curtea Supremă, Lituania)]

„Trimitere preliminară – Clauze abuzive în contractele încheiate cu consumatorii – Directiva 93/13/CEE – Clauză contractuală care stabilește cuantumul remunerației pentru prestarea de servicii juridice pe baza unui tarif orar”

I. Introducere

1. Prezenta trimitere preliminară a fost formulată în cadrul unei proceduri privind plata remunerației unei persoane care exercită profesia de avocat pentru prestarea de servicii juridice către un consumator.

2. Având îndoieli cu privire la posibilitatea de a considera că clauzele contractelor în cauză referitoare la remunerația pentru prestarea serviciilor juridice constituie clauze abuzive în sensul Directivei 93/13/CEE[2], instanța de trimitere a sesizat Curtea cu șase întrebări preliminare referitoare la interpretarea unor prevederi ale acestei directive. La cererea Curții, prezentele concluzii se limitează la analiza celei de a cincea și a celei de a șasea întrebări preliminare.

3. A cincea și a șasea întrebare preliminară sunt formulate în ipoteza în care Curtea ar răspunde la primele patru întrebări preliminare în sensul că este necesar să se constate că clauzele contractelor în cauză referitoare la remunerația pentru prestarea serviciilor juridice sunt abuzive. Instanța de trimitere consideră că contractele în cauză nu pot exista în continuare după eliminarea acestor clauze. A cincea și a șasea întrebare privesc consecințele care se pot deduce, fără a aduce atingere Directivei 93/13, din constatarea caracterului abuziv al acestor clauze în situația în care serviciile juridice au fost deja furnizate.

[1] Limba originală: polona.

[2] Directiva Consiliului din 5 aprilie 1993 privind clauzele abuzive în contractele încheiate cu consumatorii (JO 1993, L 95, p. 29, Ediție specială, 15/vol. 2, p. 273).

II. Cadrul juridic

A. Dreptul Uniunii

4. Potrivit articolului 6 alineatul (1) din Directiva 93/13:

„Statele membre stabilesc că clauzele abuzive utilizate într-un contract încheiat cu un consumator de către un vânzător sau un furnizor [a se citi: «un profesionist»], în conformitate cu legislația internă, nu creează obligații pentru consumator, iar contractul continuă să angajeze părțile prin aceste clauze [a se citi: «potrivit dispozițiilor sale»], în cazul în care poate continua să existe fără clauzele abuzive.”

5. Articolul 7 alineatul (1) din această directivă prevede:

„Statele membre se asigură că, în interesul consumatorilor și al concurenților, există mijloace adecvate și eficace pentru a preveni utilizarea în continuare a clauzelor abuzive în contractele încheiate cu consumatorii de către vânzători sau furnizori [a se citi: «profesioniști»].”

B. Dreptul lituanian

6. Dispozițiile Directivei 93/13 au fost transpuse în Codul civil lituanian. Din acesta rezultă că, în cazul în care o clauză contractuală este declarată abuzivă de către instanță, această clauză este nulă de la încheierea contractului, însă celelalte clauze rămân obligatorii pentru părți, în măsura în care este posibilă continuarea executării contractului.

7. Articolul 50 alineatul 3 din Advokatūros įstatymas (Legea privind profesia de avocat) din 18 martie 2004 (Žin. 2004, nr. 50-1632) prevede:

„La stabilirea valorii remunerației datorate avocatului pentru serviciile juridice, trebuie să se țină seama de gradul de complexitate a cauzei, de calificările și de experiența profesională a avocatului, de situația financiară a clientului, precum și de alte circumstanțe relevante.”

8. Recomandările privind cuantumul maxim al onorariului pentru asistența furnizată de un avocat (advokatas) sau de un avocat stagiar care trebuie acordat în cauzele civile au fost aprobate prin Ordonanța nr. 1R-85 a ministrului justiției al Republicii Lituania din 2 aprilie 2004 și prin decizia Consiliului Baroului lituanian din 26 martie 2004 (în versiunea în vigoare începând cu 20 martie 2015). Aceste recomandări se aplică cu ocazia stabilirii cheltuielilor de judecată în conformitate cu dispozițiile Codului de procedură civilă.

III. Situația de fapt din litigiul principal

9. Pârâtul din litigiul principal a încheiat cinci contracte de servicii juridice cu reclamanta. Acestea priveau reprezentarea pârâtului din litigiul principal (i) într-o cauză civilă referitoare la constatarea că anumite bunuri fac obiectul coproprietății, (ii) într-o cauză civilă referitoare la stabilirea domiciliului copiilor minori, la dreptul de a-i vizita și la cuantumul pensiei alimentare, (iii) în fața poliției și a Parchetului la momentul deschiderii unei anchete, (iv) în cursul anchetei în fața acestor autorități și (v) în cadrul unui proces de divorț.

10. Aceste convenții prevăd că avocatul se angajează să ofere consultație, oral sau în scris, să pregătească și să semneze proiecte de documente juridice, să realizeze verificări de ordin juridic ale documentelor și să reprezinte clientul în fața diverselor autorități, cu îndeplinirea actelor necesare.

11. Acestea prevăd de asemenea că onorariul avocatului se ridică la 100 de euro pe oră de consultație acordată clientului sau de prestare de servicii juridice. O parte din acest onorariu trebuia plătită imediat după prezentarea de către avocat a unei facturi pentru serviciile juridice, ținând seama de numărul de ore consacrate consultației sau prestării de servicii juridice.

12. În plus, potrivit termenilor diferitelor contracte, pârâtul din litigiul principal trebuia să plătească anumite sume cu titlu de avans. Pe această bază, el a plătit suma de 5 600 de euro.

13. Reclamanta din litigiul principal a prestat servicii între lunile aprilie și decembrie 2018, precum și între ianuarie și martie 2019.

14. La 21 și la 26 martie 2019, aceasta a prezentat facturi pentru serviciile juridice pe care le-a prestat pentru pârâtul din procedura principală.

15. La 10 aprilie 2019, reclamanta din litigiul principal a sesizat instanța de prim grad cu o cerere având ca obiect obligarea pârâtului din procedura principală la plata sumei de 9 900 de euro pentru prestarea de servicii juridice și a sumei de 194,30 de euro cu titlu de rambursare a unor cheltuieli efectuate de aceasta, la care se adaugă dobânzile aplicabile, precum și la plata cheltuielilor de judecată.

16. Instanța de prim grad a considerat că reclamanta din litigiul principal a realizat o prestare de servicii pentru care era datorată o remunerație în cuantum de 12 900 de euro. Această instanță a considerat de asemenea că clauzele referitoare la remunerația pentru serviciile juridice erau abuzive și a redus la jumătate cuantumul remunerației, respectiv la suma de 6 450 de euro.

17. Având în vedere că pârâtul din litigiul principal plătise deja reclamantei din litigiul principal suma de 5 600 de euro, instanța de prim grad l-a obligat să îi plătească acestuia suma de 850 de euro, majorată cu suma de 194,30 de euro cu titlu de rambursare a cheltuielilor efectuate. Aceasta a statuat de asemenea cu privire la dobânzi și la cheltuielile de judecată.

18. Reclamanta din litigiul principal a atacat decizia primei instanțe. Această decizie a fost confirmată prin decizia instanței de apel, împotriva căreia reclamanta din litigiul principal a formulat recurs la instanța de trimitere.

19. Potrivit instanței de trimitere, două clauze care figurează în contractele în cauză sunt esențiale pentru soluționarea litigiului dintre părți: (i) clauza referitoare la stabilirea costului serviciilor prestate efectiv pe baza tarifului orar și (ii) clauza privind modalitățile de plată a serviciilor juridice. Întrucât contractul menționează un tarif orar, fără ca obiectul și durata serviciilor juridice concrete, precum și valoarea preconizată a remunerației finale să fie prezentate mai detaliat, consumatorul putea să nu fie în măsură să aprecieze întinderea prestațiilor care îi sunt necesare și costul definitiv al acestora.

20. Deși instanța de trimitere pare, în anumite pasaje ale trimiterii preliminare, să facă trimitere separat la clauza contractuală referitoare la tariful orar și la cea referitoare la modalitățile de plată a serviciilor juridice, în cadrul prezentelor concluzii nu le vom trata separat, ci le vom desemna drept clauza contractuală referitoare la remunerație.

21. Astfel, a cincea și a șasea întrebare preliminară privesc consecințele care, fără a aduce atingere Directivei 93/13, pot fi deduse din constatarea caracterului abuziv al acestei clauze contractuale. În această privință, instanța de trimitere consideră că, în lipsa acestei clauze, contractele în cauză nu pot continua să existe, ceea ce determină nulitatea lor.

22. Potrivit instanței de trimitere, consecința care rezultă în lumina jurisprudenței referitoare la Directiva 93/13 este că se ajunge la o situație în care clauza contractuală referitoare la remunerație ar fi tratată ca și cum nu ar fi existat niciodată pentru consumator. Aceasta ar însemna că instanța națională ar putea refuza să acorde unui avocat remunerația pentru prestarea de servicii juridice.

23. Instanța de trimitere ridică totuși problema, mai întâi, dacă faptul de a deduce o asemenea consecință din constatarea caracterului abuziv al clauzelor contractelor în cauză nu este contrar principiului potrivit căruia contractele de prestări de servicii sunt cu titlu oneros. În al doilea rând, în măsura în care, potrivit instanței de trimitere, o atare consecință constituie o sancțiune adecvată aplicată profesionistului pentru recurgerea la clauze abuzive, pot apărea îndoieli dacă o astfel de sancțiune, în cazul în care avocatul nu primește nicio remunerație pentru serviciile prestate, nu ar conduce la o îmbogățire fără justă cauză a consumatorului și la un rezultat vădit inechitabil.

24. În schimb, ridicând problema posibilității de a acorda o remunerație de un anumit cuantum unui avocat, instanța de trimitere formulează întrebarea dacă nu cumva jurisprudența națională, potrivit căreia constatarea unei clauze abuzive referitoare la prețul contractului permite instanței să reducă costul serviciilor prestate sau să impună plata prețului de cost al acestor servicii sau a celui mai mic preț al pieței, elimină efectul disuasiv și este, ca atare, contrară obiectivului pe termen lung al articolului 7 alineatul (1) din Directiva 93/13.

IV. Procedura în fața Curții și întrebările preliminare

25. În aceste condiții, prin ordonanța din 23 iunie 2021, primită de Curte la 28 iunie 2021, Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (Curtea Supremă a Lituaniei) a hotărât să suspende judecarea cauzei și să adreseze Curții șase întrebări preliminare. La cererea Curții, prezentele concluzii privesc a cincea și a șasea întrebare preliminară, care au următorul cuprins:

„5) Faptul că un contract de prestări de servicii juridice nu creează obligații pentru consumator, după cum prevede articolul 6 alineatul (1) din Directiva 93/13, în cazul în care clauza contractuală privind prețul a fost declarată abuzivă, implică necesitatea repunerii consumatorului în situația în care s-ar fi aflat în lipsa clauzei al cărei caracter abuziv a fost constatat? Repunerea în situația respectivă implică inexistența obligației consumatorului de a plăti serviciile deja furnizate?

6) Dacă natura unui contract de prestări de servicii cu titlu oneros determină imposibilitatea repunerii consumatorului în situația în care s-ar fi aflat în lipsa clauzei declarate abuzive (serviciile fiind deja prestate), stabilirea remunerației pentru serviciile furnizate [de] avocat ar fi contrară obiectivului articolului 7 alineatul (1) din Directiva 93/13? În cazul unui răspuns negativ la această întrebare, echilibrul real prin care se restabilește egalitatea între părțile contractului ar fi realizat:

   (i) dacă avocatul ar primi pentru serviciile furnizate tariful orar prevăzut în contract;

   (ii) dacă avocatul ar primi o remunerație corespunzătoare costului minim al serviciilor juridice (de exemplu, cel indicat într-o normă juridică națională, respectiv în Recomandările privind cuantumul maxim al plății pentru asistența furnizată de un avocat);

   (iii) dacă avocatul ar primi pentru serviciile prestate o remunerație de valoare rezonabilă, stabilită de instanță ținând seama de complexitatea cauzei, de calificările și de experiența avocatului, de situația financiară a clientului și de alte împrejurări relevante?"

26. Reclamanta din litigiul principal, guvernele german și lituanian, precum și Comisia Europeană au prezentat observații scrise. Nu a avut loc o ședință.

V. Analiză

27. Prin intermediul celei de a cincea și al celei de a șasea întrebări preliminare, care trebuie analizate împreună, instanța de trimitere solicită Curții în esență să stabilească dacă articolul 6 alineatul (1) și articolul 7 alineatul (1) din Directiva 93/13 trebuie interpretate în sensul că – într-o situație în care un contract de servicii juridice încheiat de un consumator cu un profesionist nu poate continua să existe după eliminarea unei clauze abuzive privind remunerația pentru serviciile juridice, iar aceste servicii au fost deja prestate – aceste dispoziții nu se opun ca instanța națională, în loc să oblige consumatorul respectiv la plata remunerației într-o anumită sumă profesionistului pentru prestarea serviciilor juridice, să respingă integral acțiunea în plată formulată de acest profesionist împotriva consumatorului.

28. Trebuie precizat în această privință că prima instanță și instanța de apel din procedura principală au redus la jumătate remunerația pentru serviciile juridice prestate [3]. Cu toate că instanța de trimitere este sesizată cu un recurs formulat împotriva deciziei instanței de apel, a cincea și a șasea întrebare preliminară nu se limitează la aspectul dacă Directiva 93/13 se opune unei astfel de reduceri a remunerației.

29. Este adevărat că instanța de trimitere arată în motivarea cererii sale de decizie preliminară că are îndoieli cu privire la compatibilitatea cu directiva a jurisprudenței instanțelor naționale care autorizează – pe lângă impunerea plății prețului de cost al acestor servicii sau a celui mai mic preț al pieței – posibilitatea de a reduce remunerația pentru serviciile furnizate [4].

[3] A se vedea punctul 16 din prezentele concluzii.

[4] A se vedea punctul 24 din prezentele concluzii.

30. În schimb, a cincea întrebare preliminară urmărește numai să se stabilească dacă, în raport cu Directiva 93/13, constatarea caracterului abuziv al unei clauze contractuale care determină nulitatea contractului în ansamblul său poate conduce la o situație în care profesionistul nu ar obține nicio remunerație pentru serviciile juridice prestate.

31. În cea de a șasea întrebare preliminară, instanța de trimitere menționează însă trei ipoteze care se raportează la stabilirea cuantumului unei astfel de remunerații în funcție (i) de contractele în cauză sau (ii) de costul minim al serviciilor juridice, determinat în conformitate cu o normă juridică națională [5] sau (iii) de circumstanțele care trebuie să permită stabilirea acestei remunerații la un cuantum „rezonabil”. Instanța de trimitere nu precizează în această privință dacă ipotezele analizate de ea trebuie să se bazeze pe menținerea în vigoare a contractelor în cauză și pe modificarea conținutului lor sau și pe statuarea cu privire la remunerația pentru serviciile juridice în temeiul altor prevederi ale dreptului lituanian referitoare la serviciile prestate fără un temei legal.

32. Trimiterea preliminară nu conține informații cu privire la întinderea controlului care trebuie efectuat de instanța de trimitere cu ocazia examinării recursului. În orice caz, a cincea și a șasea întrebare preliminară privesc aceeași problematică precum cea invocată în fața acestei instanțe. Ea este legată de consecințele pe care le determină constatarea caracterului abuziv al unei clauze contractuale, constatare care determină nulitatea contractului. Propunem, așadar, ca aceste întrebări să fie examinate împreună.

33. Înainte de a aborda examinarea întrebărilor preliminare, vom expune punctele de vedere prezentate de participanți în observațiile lor scrise. Vom examina în continuare jurisprudența Curții referitoare la consecințele constatării caracterului abuziv al unei clauze contractuale și la pertinența acestei jurisprudențe pentru prezenta cauză. Pe această bază, vom propune un răspuns la întrebările adresate.

A. Pozițiile participanților

34. Reclamanta din litigiul principal apreciază că clauzele contractelor în cauză referitoare la remunerația pentru prestarea de servicii juridice privesc „obiectul principal al contractului”, în sensul articolului 4 alineatul (2) din Directiva 93/13, sunt redactate în mod clar și inteligibil și, ca atare, nu pot face obiectul unei examinări a eventualului lor caracter abuziv.

35. Prin urmare, reclamanta din acțiunea principală se pronunță numai cu titlu subsidiar cu privire la a cincea și la a șasea întrebare preliminară. Aceasta apreciază că – din moment ce serviciile juridice au fost deja prestate în temeiul contractelor în cauză – este imposibil, din cauza naturii contractului de prestări de servicii cu titlu oneros, să se restabilească situația în care s-ar fi aflat consumatorul dacă această clauză nu ar fi fost inclusă în contractele în cauză. O interpretare contrară care permite instanței naționale să schimbe calificarea juridică a raportului dintre părți și să îl transforme în contract de prestare de servicii cu titlu gratuit ar aduce o atingere gravă esenței contractelor în cauză. Reclamanta din litigiul principal pare de asemenea să susțină că o reducere a cuantumului remunerației astfel cum a fost efectuată de prima instanță în litigiul principal nu diminuează efectul disuasiv impus de Directiva 93/13.

[5] Instanța de trimitere pare să se refere la norma juridică descrisă la punctul 8 din prezentele concluzii.

36. Această abordare este împărtășită de guvernul german, care face trimitere la a șasea întrebare preliminară tot cu titlu subsidiar. În opinia acestui guvern, o clauză contractuală abuzivă referitoare la remunerația pentru servicii juridice poate fi înlocuită cu o dispoziție supletivă referitoare la remunerația pentru furnizarea unor astfel de servicii.

37. La rândul său, guvernul lituanian consideră că, atunci când serviciile juridice au fost efectuate de un avocat în executarea unui contract ale cărui clauze au fost declarate abuzive, instanța națională trebuie să acorde avocatului o remunerație ținând seama de împrejurările speței, de gradul de complexitate al cauzei, de competențele și de experiența avocatului, de situația financiară a clientului și de alte împrejurări relevante, având în vedere obiectivul de prevenire a utilizării clauzelor abuzive.

38. Comisia a adoptat o teză contrară. Aceasta apreciază că clauzele contractuale referitoare la remunerație și care au fost declarate abuzive nu pot produce efecte juridice. Referindu-se la jurisprudența Curții potrivit căreia instanța națională poate preveni nulitatea unui contract prin înlocuirea unei clauze abuzive cu o dispoziție supletivă pentru a evita „consecințe deosebit de prejudiciabile" pentru consumator, Comisia apreciază că nu este necesar în speță să se revină asupra soluției rezultate din această jurisprudență. În opinia Comisiei, nu există niciun motiv pentru a se aprecia că anularea contractelor în cauză ar putea avea astfel de „consecințe" pentru consumator.

B. Jurisprudența referitoare la consecințele eliminării unei clauze abuzive într-o situație în care contractul poate continua să existe fără această clauză

39. Rezultă dintr-o jurisprudență constantă că articolul 6 alineatul (1) din Directiva 93/13 se opune ca, într-o situație în care un contract poate continua să existe după eliminarea unei clauze contractuale abuzive, instanța națională să poată modifica conținutul acestei clauze în loc să elimine pur și simplu aplicarea acesteia cu ocazia aprecierii drepturilor și a obligațiilor părților la un contract încheiat cu un consumator [6]. Instanța națională nu poate, în principiu, nici să aplice, în locul unei clauze abuzive, o dispoziție de drept național cu caracter supletiv care să reglementeze drepturile și obligațiile părților pe care le vizează această clauză.

40. Acest lucru este confirmat în Hotărârea Dexia Nederland [7], în care Curtea a precizat că Directiva 93/13 se opune ca – odată declarată abuzivă o clauză care prevede plata de daune interese către un profesionist în cazul nerespectării de către consumator a obligațiilor sale contractuale – profesionistul să poată pretinde despăgubiri legale prevăzute de o dispoziție de drept național cu caracter supletiv care ar fi aplicabilă în lipsa clauzei abuzive menționate.

41. Obligația instanței naționale de a înlătura o clauză contractuală abuzivă care impune plata unor sume ce se dovedesc a fi nedatorate determină, în principiu, un efect restitutoriu corespunzător acestor sume.

42. Jurisprudența Curții care abordează cererile de restituire privește mai ales cererile formulate de un consumator împotriva unui profesionist. Acest lucru se poate explica prin conținutul articolului 6 alineatul (1) din Directiva 93/13, care impune statelor membre să se asigure că clauzele abuzive „nu creează obligații pentru consumator", iar nu că acestea nu creează obligații nici pentru profesionist. Curtea subliniază că constatarea caracterului abuziv al unei clauze

6 A se vedea Hotărârea din 14 iunie 2012, Banco Español de Crédito (C-618/10, EU:C:2012:349, punctele 65 și 71).

7 Hotărârea din 27 ianuarie 2021, Dexia Nederland (C-229/19 și C-289/19, EU:C:2021:68, punctul 67).

contractuale trebuie să conducă, cel puțin în principiu, la restabilirea situației de drept și de fapt în care s-ar fi aflat consumatorul în lipsa acestei clauze [articolul 6 alineatul (1)] [8]. Nu este vorba atât despre realizarea unei echivalențe între prestația consumatorului și cea a profesionistului, cât despre a garanta că constatarea caracterului abuziv al unei clauze contractuale nu va avea numai un conținut simbolic și că consumatorul nu continuă să suporte consecințele care decurg din inserarea în contract a unei clauze care creează drepturi și obligații părților la acesta în detrimentul intereselor sale. Curtea adaugă de altfel că lipsa efectului restitutoriu este de natură să repună în discuție efectul disuasiv prin intermediul căruia directiva urmărește să garanteze că profesioniștii nu utilizează clauze abuzive [articolul 6 alineatul (1) din directivă coroborat cu articolul 7 alineatul (1) din aceasta] [9].

43. Este adevărat că, în Hotărârea Caixabank și Banco Bilbao Vizcaya Argentaria [10], Curtea a statuat că articolul 6 alineatul (1) și articolul 7 alineatul (1) din Directiva 93/13 trebuie interpretate în sensul că se opun ca, în cazul nulității unei clauze contractuale abuzive care creează pentru consumator obligația de a suporta integral costurile de constituire și de radiere a unei ipoteci, instanța națională să refuze rambursarea către consumator a sumelor plătite în temeiul unei astfel de clauze, cu excepția cazului în care prevederile de drept național care ar fi aplicabile în lipsa unei asemenea clauze impun consumatorului obligația de a suporta integral sau parțial aceste costuri.

44. Deși în doctrină interpretarea acestei hotărâri ridică o serie de îndoieli [11], din rațiuni de coerență cu jurisprudența referitoare la Directiva 93/13, se pare că aceasta trebuie înțeleasă în sensul că se raportează la cererile de restituire, iar nu la înlocuirea unei clauze contractuale cu o dispoziție supletivă sau la modificarea conținutului contractului. Se pare că era vorba despre cereri de restituire prin care se urmărea obținerea rambursării cheltuielilor efectuate în final nu către profesionistul cocontractant (chiar dacă, în mod indirect, fondurile destinate finanțării acestor cheltuieli trebuiau să fie transferate acestui profesionist), ci către terți.

45. Prin urmare, hotărârea menționată poate fi interpretată în sensul că în aceasta era vorba despre o clauză contractuală în temeiul căreia consumatorul era obligat să suporte totalitatea cheltuielilor de constituire și de radiere a ipotecii. O astfel de clauză nu produce efecte în privința acestui consumator în relația sa cu profesionistul, însă, cu ocazia examinării cererilor de restituire, pot fi invocate reglementări naționale potrivit cărora consumatorul trebuie să suporte costurile către terți. Într-o asemenea situație, admiterea cererii de restituire a consumatorului ar necesita în esență o înlocuire, nepermisă potrivit jurisprudenței, a unei clauze contractuale cu o dispoziție supletivă sau modificarea conținutului clauzei în litigiu așa încât să se poată considera că profesionistul este obligat să libereze consumatorul de datoria care îi revine în temeiul acestor reglementări naționale.

46. Indiferent de interpretarea care trebuie dată Hotărârii Caixabank și Banco Bilbao Vizcaya Argentaria [12], nu se pot deduce de aici concluzii semnificative în raport cu prezenta cauză. În aceasta era vorba despre aplicarea unei dispoziții naționale care nu privea drepturile și obligațiile reciproce ale profesionistului și ale consumatorului, ci obligațiile acestuia din urmă față de terți.

[8] A se vedea Hotărârea din 21 decembrie 2016, Gutiérrez Naranjo și alții (C-154/15, C-307/15 și C-308/15, EU:C:2016:980, punctul 61).

[9] A se vedea Hotărârea din 21 decembrie 2016, Gutiérrez Naranjo și alții (C-154/15, C-307/15, și C-308/15, EU:C:2016:980, punctul 63).

[10] Hotărârea din 16 iulie 2020, Caixabank i Banco Bilbao Vizcaya Argentaria (C-224/19 și C-259/19, EU:C:2020:578, punctul 55).

[11] A se vedea M. Combet, „Les clauses abusives dans les contrats bancaires et financiers” (2e partie), în *Revue internationale des services financiers*, vol. 3, 2021, p. 64; Węgrzynowski, Ł., „Skutekrestytucyjnyz dyrektywy 93/13/EWGa zasadyrozliczeństron w związku z nieważnościąumowyzawierającejniedozwolonepostanowieniaumowne”, în *Przegląd Prawa Handlowego*, vol. 5, 2022, p. 54.

[12] Hotărârea din 16 iulie 2020, Caixabank și Banco Bilbao Vizcaya Argentaria (C-224/19 și C-259/19, EU:C:2020:578, punctul 55).

Mai important, această hotărâre privește o situație în care un contract poate continua să existe după eliminarea unei clauze contractuale abuzive, în timp ce în cadrul prezentei cauze posibilitatea contractelor în discuție de a continua să existe în lipsa clauzei privind remunerația pare îndoielnică.

C. Jurisprudența referitoare la situațiile în care, în temeiul dreptului național, contractul nu poate continua să existe

47. În continuare, analizăm jurisprudența privind consecințele constatării caracterului abuziv al unei clauze contractuale în ipoteza în care, în temeiul dreptului național, contractul nu poate continua să existe fără această clauză. Din decizia de trimitere reiese că, în lipsa clauzei privind remunerația, nu este posibilă continuarea executării contractelor în cauză, ceea ce determină nulitatea lor. Aprecierea definitivă a acestui aspect revine instanței naționale [13].

48. Deducem din jurisprudența anterioară a Curții că, în ipoteza în care instanța națională consideră că, în conformitate cu normele de drept național, nu este posibil ca un contract să continue să existe fără clauzele abuzive pe care le conține, articolul 6 alineatul (1) din Directiva 93/13 nu se opune, în principiu, anulării acestui contract [14].

49. În schimb, pot constitui un obstacol în calea anulării unui contract consecințele pe care această anulare le determină pentru consumator.

50. În conformitate cu Hotărârea Kásler [15], care a inițiat o linie jurisprudențială dezvoltată și detaliată în decizii ulterioare în cauze preliminare, articolul 6 alineatul (1) din Directiva 93/13 nu se opune ca o instanță națională să poată înlocui o clauză contractuală abuzivă cu o normă de drept național cu caracter supletiv sau cu cea aplicabilă prin acordul părților la contractul în cauză. Posibilitatea unei asemenea substituiri este totuși limitată de jurisprudență la cazurile în care, ca urmare a anulării unui contract, consumatorul ar putea fi expus unor „consecințe deosebit de prejudiciabile”. [16]

51. În locul clauzelor abuzive se pot aplica reglementări care reflectă echilibrul pe care legiuitorul național a intenționat să îl stabilească între ansamblul drepturilor și obligațiilor părților la anumite contracte în cazul în care părțile nu s-au îndepărtat de la norma standard stabilită de legiuitorul național pentru contractele în cauză. În schimb, clauzele abuzive nu pot fi înlocuite numai în temeiul unor reglementări naționale cu caracter general care nu au făcut obiectul unei analize specifice a legiuitorului pentru a stabili un echilibru între ansamblul drepturilor și obligațiilor părților la contract și care prevăd că efectele exprimate în actul juridic sunt completate în special de efectele care decurg din principiul echității sau din uzanțe [17].

[13] A se vedea Hotărârea din 5 iunie 2019, GT (C-38/17, EU:C:2019:461, punctul 43).

[14] A se vedea Hotărârea din 3 octombrie 2019, Dziubak (C-260/18, EU:C:2019:819, punctul 43).

[15] Hotărârea din 30 aprilie 2014, Kásler și Káslerné Rábai (C-26/13, denumită în continuare „Hotărârea Kásler”, EU:C:2014:282, punctul 80).

[16] Este adevărat că, având în vedere răspunsul dat de Curte în Hotărârea Kásler, posibilitatea înlocuirii unei clauze abuzive cu o dispoziție supletivă poate să nu fie condiționată de existența unor „consecințe deosebit de prejudiciabile”. Astfel, pe o asemenea interpretare a acestei hotărâri pare să se întemeieze poziția guvernelor lituanian și german. Însă reiese din deciziile pronunțate ulterior pronunțării acestei hotărâri că numai în ipoteza în care anularea clauzei abuzive ar obliga instanța să anuleze contractul în ansamblul său, expunând astfel consumatorul la unele „consecințe deosebit de prejudiciabile”, Directiva 93/13 nu se opune ca instanța națională să poată înlocui o clauză contractuală cu o dispoziție supletivă. A se vedea Hotărârea din 14 martie 2019, Dunai (C-118/17, EU:C:2019:207, punctul 54), Hotărârea din 7 noiembrie 2019, Kanyeba și alții, (C-349/18-C-351/18, EU:C:2019:936, punctele 70 și 74), și Hotărârea din 18 noiembrie 2021, A S.A. (C-212/20, EU:C:2021:934, punctul 72).

[17] A se vedea Hotărârea din 3 octombrie 2019, Dziubak (C-260/18, EU:C:2019:819, punctele 61-62), și Hotărârea din 25 noiembrie 2020, Banca B. (C-269/19, EU:C:2020:954, punctul 35).

52. În una dintre ordonanțe, Curtea pare să autorizeze posibilitatea de a proteja consumatorul de „consecințe deosebit de prejudiciabile” prin definirea – pe baza unei decizii judecătorești – a împrejurărilor în care profesionistul poate invoca drepturile care decurg din clauze abuzive într-un mod care se îndepărtează de circumstanțele descrise în contract [18].

53. Din motive de coerență a acestei ordonanțe cu linia jurisprudențială în discuție în prezenta cauză, apreciem că această ordonanță trebuie interpretată în sensul că, în orice caz, ca și în cazul de față, este vorba despre definirea împrejurărilor care îndeplinesc cerințele impuse pentru înlocuirea clauzelor abuzive cu dispoziții supletive și, mai ales, că o astfel de intervenție a instanței nu trebuie să aducă atingere efectului util al Directivei 93/13 și realizării obiectivelor pe care ea le urmărește.

54. În această ordine de idei, par să fie menținute de asemenea considerațiile care figurează în Hotărârea Banca B. [19], în care Curtea a precizat că Directiva 93/13 nu are ca obiect să propună soluții uniforme în ceea ce privește consecințele care trebuie deduse din constatarea caracterului abuziv al unei clauze contractuale.

55. Instanța trebuie să se asigure, pe de o parte, că a fost posibilă restabilirea egalității dintre părțile la contract, a cărei existență a fost pusă sub semnul întrebării ca urmare a aplicării unei clauze abuzive față de consumator. Pe de altă parte, este necesar să se asigure descurajarea profesionistului să introducă astfel de clauze în contractele oferite consumatorilor [20].

56. În principiu, aceste obiective urmărite de directiva menționată pot fi atinse, „în funcție de situația concretă și de cadrul juridic național”, pur și simplu înlăturând aplicarea clauzei abuzive în ceea ce privește consumatorul sau, în cazul în care contractul nu poate continua să existe fără clauza declarată abuzivă, înlocuind-o cu reglementări naționale cu caracter supletiv. Aceste consecințe ale constatării caracterului abuziv al unei clauze contractuale nu epuizează toate soluțiile posibile [21].

57. Astfel, în hotărârea amintită, Curtea a precizat că, în lipsa unor reglementări supletive care să poată evita nulitatea unui contract care conține clauze abuzive, iar anularea contractului ar expune acest consumator unor „consecințe deosebit de prejudiciabile”, intervenția instanței naționale este permisă (aceasta poate lua „toate măsurile necesare pentru a proteja consumatorul de consecințele deosebit de prejudiciabile pe care le poate suferi ca urmare a anulării contractului în cauză”), dar exercitarea de către această instanță a prerogativelor sale nu poate depăși ceea ce este strict necesar pentru a restabili acest echilibru contractual între părțile contractante și pentru a proteja astfel consumatorul de consecințele deosebit de prejudiciabile pe care anularea contractului în cauză le-ar putea produce, fără a aduce atingere obiectivelor urmărite de Directiva 93/13 [22]. Posibilitatea de a modifica sau de a limita în mod liber conținutul clauzelor abuzive rămâne exclusă.

18 A se vedea Ordonanța din 24 octombrie 2019, Topaz (C-211/17, nepublicată, EU:C:2019:906, punctul 78).

19 Hotărârea din 25 noiembrie 2020, Banca B. (C-269/19, EU:C:2020:954, punctul 39).

20 Hotărârea din 25 noiembrie 2020, Banca B. (C-269/19, EU:C:2020:954, punctul 38).

21 Hotărârea din 25 noiembrie 2020, Banca B. (C-269/19, EU:C:2020:954, punctele 39 și 40).

22 Hotărârea din 25 noiembrie 2020, Banca B. (C-269/19, EU:C:2020:954, punctele 41, 43 și 44).

D. Consecințele constatării caracterului abuziv al unei clauze contractuale referitoare la remunerația pentru prestațiile juridice

58. Linia jurisprudențială inițiată prin Hotărârea Kásler a fost dezvoltată în cadrul unor cauze în care, datorită caracterului pecuniar al transferurilor dintre părțile la contracte și a posibilității de a formula cereri de restituire, pare, în principiu, posibil să se restabilească situația care ar fi existat în cazul în care contractul nu ar fi fost încheiat [23]. În schimb, realizarea unei astfel de situații ar determina „consecințe deosebit de prejudiciabile” pentru consumator tocmai ca urmare a unor cereri de restituire și, legată de acestea, mai ales ca urmare a exigibilității imediate a creanței profesionistului privind restituirea capitalului plătit consumatorului.

59. Astfel, protecția oferită consumatorilor de Directiva 93/13 nu merge până la a impune statelor membre să desființeze, fără excepție, toate efectele actului juridic în care a fost inserată o clauză abuzivă, ca și cum toate clauzele contractului în cauză ar fi abuzive [24]. Acest lucru reiese din articolul 6 alineatul (1) din această directivă, care asociază sancțiunea prevăzută de această dispoziție cu o clauză contractuală abuzivă, iar nu cu întregul contract în care este inserată această clauză.

60. Cel puțin în principiu, dreptul național este cel lăsat să răspundă la întrebarea privind efectele pe care le are nulitatea contractului asupra părților și în special dacă și în ce mod se cere repunerea acestora în situația care ar fi existat dacă contractul nu ar fi fost încheiat.

61. În principiu, dreptul național este cel care decide că, după eliminarea unei clauze abuzive în conformitate cu articolul 6 alineatul (1) din directivă, contractul nu poate continua să existe. Tot dreptul național este cel care stabilește consecințele pe care le determină nulitatea unui contract, deși efectele care decurg din nulitatea lui nu pot aduce atingere efectului util al prevederilor directivei și nu pot contraveni obiectivelor urmărite de această directivă.

62. Din Hotărârea Lombard Lízing [25] reiese că, chiar dacă instanța națională consideră că nu este posibilă repunerea părților în situația în care s-ar fi aflat dacă acest contract nu ar fi fost încheiat, cu toate că dreptul național o impune, intervenția instanței naționale asupra drepturilor și obligațiilor părților nu exonerează această instanță de obligația de a se asigura că consumatorul se află în final în situația în care s-ar fi aflat dacă clauza declarată abuzivă nu ar fi existat niciodată.

63. La fel cum revine în final instanței naționale sarcina de a stabili dacă anularea unui contract care conține clauze declarate abuzive expune consumatorul la „consecințe deosebit de prejudiciabile” [26], revine de asemenea acestei instanțe sarcina de a aprecia dacă este posibilă repunerea părților la contract în situația în care s-ar fi aflat dacă acest contract nu ar fi fost încheiat [27].

[23] Cu toate acestea, este adevărat că, în contextul contractelor de credit, se poate ridica de asemenea problema dacă Directiva 93/13 se opune unor cereri de restituire care depășesc valoarea nominală a sumelor pe care părțile la contract și le-au pus la dispoziție după încheierea acestuia. S-a solicitat Curții să clarifice acest aspect în cauza C-520/21, Bank M.

[24] Cu excepția cazului în care un stat membru alege o astfel de soluție făcând uz de abilitarea prevăzută la articolul 8 din Directiva 93/13.

[25] Hotărârea din 31 martie 2022, Lombard Lízing (C-472/20, EU:C:2022:242, punctele 57 și 58). În această hotărâre, Curtea a considerat că interesele consumatorului pot fi protejate prin rambursarea către acesta a sumelor percepute în mod nejustificat de creditor în temeiul unei clauze declarate abuzive, această rambursare fiind efectuată în temeiul unei îmbogățiri fără justă cauză. Trebuie subliniat că dreptul maghiar, care reglementa contractul în litigiu, prevedea că, „în caz de nulitate a contractului, trebuie să se restabilească situația existentă anterior încheierii sale” și că, dacă acest lucru nu este posibil, „instanța poate constata că contractul produce efecte până la pronunțarea deciziei”.

[26] A se vedea Hotărârea din 26 martie 2019, Abanca Corporación Bancaria și Bankia (C-70/17 și C-179/17, EU:C:2019:250, punctul 61).

[27] A se vedea Hotărârea din 31 martie 2022, Lombard Lízing (C-472/20, EU:C:2022:242, punctul 57).

64. În decizia de trimitere, instanța de trimitere pare să sugereze că, având în vedere natura contractelor de servicii juridice în cauză și ținând seama de faptul că aceste servicii au fost prestate, în cauza principală nu este posibil să se restabilească situația în care consumatorul s-ar fi aflat dacă clauzele abuzive nu ar fi fost incluse în aceste contracte.

65. Dacă această sugestie trebuie înțeleasă în sensul că consumatorul nu poate, ca să spunem așa, „să restituie" serviciile care i-au fost prestate, se pune problema dacă dreptul național este compatibil cu o asemenea ipoteză și dacă nu conferă niciun drept de creanță părții care a prestat aceste servicii în cazul constatării nulității contractului.

66. În cazul în care dreptul național răspunde afirmativ la întrebarea astfel formulată, Directiva 93/13 nu impune o „salvare" *sui generis* a contractului în fața riscului nulității, așa încât să se asigure profesionistului care a inclus clauzele abuzive posibilitatea de a obține remunerația, sub pretextul, ca să spunem așa, al intenției de a asigura egalitatea drepturilor și a obligațiilor părților la contract sau de a restabili situația în care consumatorul s-ar fi aflat în lipsa unei clauze contractuale abuzive.

67. În primul rând, consecințele pe care dreptul național le atribuie nulității contractului nu pot aduce atingere efectului util al dispozițiilor Directivei 93/13 și nu pot fi în contradicție cu obiectivele urmărite de această directivă [28]. Obiectivul său este protecția consumatorilor. Ea nu impune acordarea unui anumit nivel de protecție profesioniștilor în cazul nulității întregului contract, rezultată din utilizarea de către aceștia a unor clauze abuzive.

68. În al doilea rând, astfel cum am menționat deja la punctul 42 din prezentele concluzii, restabilirea situației juridice și de fapt a consumatorului urmărește să se asigure că constatarea caracterului abuziv al unei clauze contractuale nu are caracter simbolic în detrimentul consumatorului.

69. În al treilea rând, o interpretare contrară a Directivei 93/13 ar conduce la o situație în care contractele care conțin clauze abuzive ar fi în mod sistematic „completate" de instanțele naționale, ceea ce ar fi contrar obiectivului de descurajare urmărit de această directivă. Acesta este motivul pentru care linia jurisprudențială inițiată prin Hotărârea Kásler limitează aplicabilitatea dispozițiilor supletive în locul clauzelor abuzive la situația în care nulitatea contractului riscă să producă „consecințe deosebit de prejudiciabile" pentru consumator.

70. Cu toate acestea, simplul fapt că consumatorul nu poate, ca să spunem așa, „să restituie" servicii juridice deja prestate nu implică în mod necesar că dreptul național nu atribuie nicio consecință realizării acestor servicii în temeiul unui contract care s-a dovedit nevalid. Trimiterea preliminară nu conține nicio informație cu privire la acest aspect. Însă, în cazul în care dreptul lituanian admite o astfel de soluție [29], instanța de trimitere decide cu privire la necesitatea de a lua

[28] A se vedea punctul 61 din prezentele concluzii.

[29] Deși aprecierea definitivă a acestui aspect trebuie lăsată instanțelor naționale, din articolul 1.80 din Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (Codul civil al Republicii Lituania), în versiunea rezultată din Legea nr. VIII-1864 din 18 iulie 2000, pare să reiasă că, în caz de nulitate a contractului, părțile trebuie să își restituie reciproc ceea ce au primit în temeiul contractului (restituire), iar, dacă acest lucru se dovedește imposibil, părțile ar trebui să se despăgubească reciproc în bani pentru ceea ce au primit una de la cealaltă, cu excepția cazului în care legea prevede alte consecințe ale nulității contractului. În schimb și în orice caz, nimic nu indică faptul că dreptul lituanian ar presupune că, în cazul nulității unui contract, trebuie să se restabilească situația anterioară încheierii sale, iar dacă acest lucru este imposibil, ar trebui să se încerce menținerea contractului în vigoare. Aceasta distinge situația juridică din cauza principală de cea din cauza în care s-a pronunțat Hotărârea din 31 martie 2022, Lombard Lízing (C-472/20, EU:C:2022:242). A se vedea nota de subsol 25 din prezentele concluzii.

în considerare dacă anularea contractului nu generează „consecințe deosebit de prejudiciabile”. Prin urmare, trebuie formulate câteva observații care să permită instanței de trimitere să excludă faptul că se găsește într-o asemenea situație.

71. În ceea ce privește necesitatea de a proteja interesele consumatorului împotriva unor eventuale „consecințe prejudiciabile”, aceasta trebuie apreciată în raport cu împrejurările existente sau previzibile la data litigiului în cadrul căruia este invocat caracterul abuziv al clauzelor contractuale [30]. Este important modul în care va evolua situația acestui consumator în temeiul dreptului material în context extrajudiciar și judiciar, precum și care va fi situația sa procedurală în alte proceduri [31].

72. Desființarea efectelor unui act juridic în executarea căruia un avocat a acționat în numele și pe seama clientului său poate conduce la o situație în care chestiunea executării unor astfel de servicii trebuie analizată în contextul altor construcții juridice care – în situația concretă și în lumina cadrului juridic național – pot presupune o cerere de rambursare pentru asemenea servicii. Poate fi vorba despre construcții juridice precum prestația nedatorată sau gestiunea de afaceri (*negotiorum gestio*). Soluțiile adoptate de legislațiile naționale în această privință se pot prezenta în mod variat. Acestea pot consta în rambursarea cheltuielilor efectuate și/sau în plata unei sume corespunzătoare prețului pieței pentru executarea acestor servicii.

73. Pentru a considera că anularea unui contract de credit determină „consecințe deosebit de prejudiciabile”, este suficient în mod normal ca o astfel de anulare să determine exigibilitatea imediată a creanței profesionistului privind restituirea capitalului acordat consumatorului. În schimb, în cazul anulării unui contract de servicii juridice, deja însăși determinarea modului în care vor fi realizate restituirile de către părți poate necesita efectuarea unei serii de operațiuni care urmăresc să determine întinderea serviciilor prestate și să evalueze valoarea acestora.

74. În aceste condiții, este dificil să se presupună că asemenea operațiuni pot fi efectuate în mod individual de consumator. Anularea unui contract de servicii juridice deja executate poate plasa consumatorul într-o situație de insecuritate juridică. Acest lucru este cu atât mai important cu cât caracterul abuziv al unei clauze a contractelor în discuție în litigiul principal este legat de faptul că consumatorul nu a avut posibilitatea de a evalua costul final al serviciilor juridice. Astfel, dacă dreptul național admite o eventuală rambursare pentru serviciile juridice prestate în temeiul unui contract care s-a dovedit a fi nul, eliminarea unei clauze contractuale referitoare la remunerație și anularea contractului îl plasează pe consumator într-o situație analogă celei pe care Directiva 93/13 a urmărit să o remedieze.

75. Prin urmare, dacă, într-o situație concretă și în lumina cadrului juridic național, este admisă orice formă de rambursare pentru serviciile juridice furnizate în temeiul unui contract care s-a dovedit nevalid, este necesar să se concluzioneze că anularea contractului determină „consecințe deosebit de prejudiciabile” pentru consumator.

76. În completarea acestor observații, trebuie arătat că serviciile juridice pot consta în îndeplinirea unor acte în numele și pe seama consumatorului în procedurile în fața instanțelor și a altor autorități publice. Temeiul împuternicirii date avocatului de a se substitui clientului în aceste proceduri și de a acționa în numele acestuia îl poate constitui un contract de prestări de servicii juridice. Se pune astfel întrebarea dacă nulitatea contractului menționat nu produce efecte în privința validității și a eficacității actelor îndeplinite. Răspunsul la această întrebare este

30 A se vedea Hotărârea din 3 octombrie 2019, Dziubak (C-260/18, EU:C:2019:819, punctul 50).

31 A se vedea Hotărârea din 26 martie 2019, Abanca Corporación Bancaria și Bankia (C-70/17 și C-179/17, EU:C:2019:250, punctul 61).

dat de dreptul național. Dacă apar îndoieli cu privire la validitatea sau la eficacitatea unor asemenea acte, instanța națională ar trebui să considere că anularea contractului determină „consecințe deosebit de prejudiciabile” pentru consumator.

77. Dacă, în lumina observațiilor care precedă, instanța de trimitere constată că anularea contractului poate avea „consecințe deosebit de prejudiciabile”, poate adopta măsuri prin care să vizeze protecția consumatorului împotriva acestor consecințe.

78. Poate fi vorba despre aplicarea unei dispoziții care a făcut obiectul unei examinări specifice de către legiuitor pentru a stabili un echilibru între ansamblul drepturilor și obligațiilor părților [32] sau despre o intervenție în conținutul unui contract care să nu depășească ceea ce este strict necesar pentru atingerea obiectivelor urmărite de directivă [33].

79. Din modul de redactare a celei de a șasea întrebări preliminare reiese că maniera în care este posibilă în dreptul lituanian rambursarea pentru serviciile juridice deja prestate este să se determine remunerația pentru acestea în limita costului minim al acestor servicii (tarife minime), astfel cum este definit într-o normă juridică națională.

80. Considerăm că Directiva 93/13 nu se opune ca remunerația pentru serviciile juridice să fie calculată în acest mod pentru a preveni ca nulitatea contractului să determine „consecințe deosebit de prejudiciabile” pentru consumator.

81. Mai întâi, este vorba despre un mod de calcul al remunerației pentru servicii juridice pe care legiuitorul îl consideră satisfăcător în vederea menținerii unui echilibru între ansamblul drepturilor și obligațiilor părților în contextul procedurilor desfășurate în temeiul Codului de procedură civilă.

82. Apoi, această modalitate de calcul privind serviciile juridice prestate prin intermediul unor tarife minime stabilite printr-o normă juridică națională permite consumatorului să decidă dacă să recurgă la protecția care îi este garantată de Directiva 93/13, cunoscând pe deplin consecințele economice care decurg din această decizie. Acest lucru este cu atât mai important cu cât consumatorul poate de asemenea renunța la protecția pe care i-o conferă această directivă [34]. Cu toate acestea, instanța națională ar trebui să informeze consumatorul cu privire la consecințele juridice pe care le-ar putea determina anularea contractului, expunându-l eventual la pretenții de restituire [35].

83. În cuprinsul celei de a șasea întrebări preliminare, instanța de trimitere pare, în plus, să prezume că un posibil mod de calcul al prețului serviciilor în temeiul dreptului lituanian îl constituie și stabilirea unei remunerații „rezonabile”, ținând seama de complexitatea cauzei, de calificările și de experiența avocatului, de situația financiară a clientului și de alte circumstanțe pertinente. Deși instanța de trimitere nu indică acest lucru în mod expres, circumstanțele menite să permită stabilirea cuantumului „rezonabil” al remunerației corespund în esență celor

[32] A se vedea punctul 51 din prezentele concluzii.

[33] A se vedea punctele 53-57 din prezentele concluzii.

[34] A se vedea Hotărârea din 3 octombrie 2019, Dziubak (C-260/18, EU:C:2019:819, punctul 55), Hotărârea din 29 aprilie 2021, Bank BPH (C-19/20, EU:C:2021:341, punctul 94), și Hotărârea din 2 septembrie 2021, OTP Jelzálogbank și alții (C-932/19, EU:C:2021:673, punctul 48).

[35] A se vedea Hotărârea din 29 aprilie 2021, Bank BPH (C-19/20, EU:C:2021:341, punctele 98 și 99).

menționate în dispoziția din dreptul lituanian care conține indiciile ce trebuie luate în considerare la stabilirea remunerației de către părțile la contractul de prestări de servicii juridice [36].

84. Dat fiind că un mod de rambursare posibil, potrivit dreptului național, pentru serviciile juridice prestate este stabilirea remunerației în funcție de tarife minime, iar această metodă permite protejarea consumatorului de „consecințele deosebit de prejudiciabile” care rezultă din anularea contractului, Directiva 93/13 se opune ca instanța națională să recurgă la modul de calcul al remunerației pentru servicii juridice sus-menționat, ce constă în obligarea consumatorului să plătească o remunerație „rezonabilă”.

85. Reiese din jurisprudență [37] că intervenția instanței naționale în conținutul unui contract nu poate depăși ceea ce este strict necesar pentru restabilirea echilibrului contractual dintre părțile la contract și, prin urmare, pentru a proteja consumatorul de consecințele deosebit de prejudiciabile pe care le-ar putea determina anularea contractului în cauză, fără a aduce atingere obiectivelor urmărite de această directivă. Din moment ce un astfel de echilibru este deja restabilit prin stabilirea remunerației prin intermediul unor tarife minime [38], o intervenție suplimentară pare să depășească ceea ce este strict necesar.

86. Toate consecințele pe care instanța națională le deduce din constatarea caracterului abuziv al unei clauze contractuale trebuie să asigure realizarea obiectivelor urmărite de Directiva 93/13 [39]. Chiar dacă este vorba despre protecția consumatorului împotriva „consecințelor deosebit de prejudiciabile” care decurg din nulitatea contractului, instanța națională ar trebui, așadar, să examineze dacă aceste consecințe nu descurajează consumatorul să beneficieze de protecția pe care i-o oferă directiva și nu conduc la o situație în care constatarea caracterului abuziv al unei clauze contractuale nu ar avea un efect disuasiv față de profesioniști. Se pare că această situație s-ar regăsi în speță dacă utilizarea de către un profesionist a unei clauze abuzive pentru a stabili obiectul principal al contractului de servicii juridice ar avea întotdeauna ca efect să i se acorde acestuia o remunerație „rezonabilă”.

VI. Concluzie

87. Având în vedere considerațiile care precedă, propunem Curții să răspundă la a cincea și a șasea întrebare preliminară adresate de Lietuvos Aukščiausiasis Teismas (Curtea Supremă a Lituaniei) după cum urmează:

Articolul 6 alineatul (1) și articolul 7 alineatul (1) din Directiva 93/13/CEE a Consiliului din 5 aprilie 1993 privind clauzele abuzive în contractele încheiate cu consumatorii trebuie interpretate în sensul că – într-o situație în care un contract de servicii juridice încheiat de un consumator cu un profesionist nu poate continua să existe după excluderea unei clauze abuzive referitoare la remunerația pentru serviciile juridice, iar aceste servicii au fost prestate – aceste dispoziții nu se opun ca instanța națională să respingă în întregime acțiunea acestui profesionist prin care se urmărește obligarea consumatorului să îi plătească acestuia o remunerație pentru prestarea de servicii juridice în cazul în care cadrul juridic național nu prevede nicio rambursare pentru prestarea de servicii juridice în temeiul unui contract care s-a dovedit nul.

36 A se vedea punctul 7 din prezentele concluzii.

37 A se vedea punctele 53-57 din prezentele concluzii.

38 A se vedea punctul 81 din prezentele concluzii.

39 A se vedea punctele 56 și 57 din prezentele concluzii.

În ipoteza în care anularea unui contract de servicii juridice ar determina consecințe deosebit de prejudiciabile pentru consumator, articolul 6 alineatul (1) și articolul 7 alineatul (1) din Directiva 93/13 nu se opun ca instanța națională să prevină nulitatea acestui contract și să oblige consumatorul să plătească profesionistului remunerația pentru serviciile juridice prestate deja în limita costului minim al acestor servicii (tariful minim) stabilit printr-o normă juridică națională.